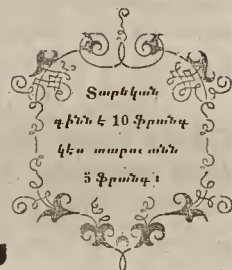

ԵՌՌՌՌՌՍ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 25.

1859

Բ. ՀԱՏՈՐ

ՏԱՐԱԾ ԽՂԵԿԸ ԿԱՐ ԳԻՊՈՒՐԿ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Բ.

Դաշնակց երդում:

Էս գիշերը Ղեգգերաւի, Լոյէ ամ-
րոցին գոց եւ լուսաւորեալ սրահին
մէջ հարիւրէն աւելի քաջ աս-
պետներ ժողովուած էին: Սեւերով
ծածկուած սեղանի մը բոլորովին,
եւ նոյնպէս սեւ բարձերով շտա-
կուած նստարաններու վրայ կը նըս-
տէին: Երկայն սեղանին մէջ տեղը երկու մոմերու մէջ
խաչելութիւն մը կար: Աս գիշերային ժողովքին գլխա-
ւոր նպատակը ամենուն երեսէն յայտնի կ'ըլլար: Գա-
հազուխը նստողը արծաթի պէս սպիտակ մաղերով
ծերունի մըն էր: Անոր ազնուական եւ պարզ կեր-
պարանքը, իր հոգւոյն արժանապատուութեանը եւ
անձին ազնուականութեանը հաւատարիմ գրողմն էր:
Աս ծերունին, Լոյէ ամրոցին Հուկոյ Սէէլպախ դու-
քան էր:

Շերունին զարմանալի ծանրութեամբ ոտք ելաւ,
եւ երբոր բոլոր ժողովականաց մէջ խոր լուծիւն
տիրեց, հետեւեալ խօսքն սկսաւ.

«Հարգելի բարեկամներ, ազնիւ եղբայրներ,»:

«Մենք հոս յանուն Աստուծոյ՝ որուն պատուոյն
համար սրերնիս կը կրենք, ժողովուած ենք, որպէս զի
Աստուծոյ պատուոյն, մարդկային նուիրական օրինաց
եւ մեր իշխանին ու հայրենեաց վերաբերեալ էական
բաներու վրայ խորհնք,»:

«Աստուած վկայ է որ մեր ներկայ ժողովքին
վախճանը ինչպէս սուրբ եւ էական է: Հարկ էր որ
երբ եւ իցէ քաջ ասպետաց բազմութիւն մը մէկ-
տեղ գային եւ մէջերնին Գեֆէն իշխանութեան դէմ
նուիրական դաշինք մը դնէին, եւ ան դժոխային
ոճրագործութեանց՝ որոնցմով չստեղծ անիրաւութիւն
անիրաւութեան վրայ եւ յանցանք յանցանքի վրայ
կը գիւղուի՝ վերջ մը ապին: Թող պիտի տանք որ բո-
լոր արգարաց արիւնը վազէ եւ հայրենիքը ոչնչա-

նայ: Գեֆէն յերկինս աղաղակող անիրաւութեանց եւ
անամոթութեանց հաղարաւոր օրինակներ չունինք:
Այնչափ բերաւոր սպանութիւններ անպատիժ պիտի
մնան: Ե՛ղբարք, դուք իսկ վկայ էք, որ մեր դժբախտ
հայրենեաց մէջ, հաղարաւոր բերաններէ դառն
տրտունջներ երկինք կ'ելլեն: Հիմակուան ատենս
այնչափ հարիւրաւոր պրիներ ու որբեր, Գեֆէն
անիրաւ եղանակաւ, անայր, անհայր մնալուն համար
չէն հեծեր: Անտառներու մէջ, որչափ անմեղներ,
Գեֆէն անիրաւութեանց զոհ եղած ասդին անդին կը
թափառին, որոնց սնունդն ուրիշ բան չէ բայց եթէ
վայրենի ծառոց պտուղներ եւ արմատներ, խմած
ջրերնին ալ մերձաւոր վտակի մը ջուրը, եւ խոռոչ
ծառ մը իրենց բնակարանը: Ասոնցմէ ոմանք վերջա-
պէս իրենց թշնամւոյն ձեռքը կ'իյնան, իսկ ոմանք ալ
չբաւորութենէ եւ սննդեան պակասութենէն մահերնին
կը գտնեն: Ո՛հ, որչափ քաջ եւ առաքինի ասպետներ
անամոթ Գեֆէն յափշտակելու եւ սպաննելու ցան-
կութեան դժբախտ զոհերը եղած են: Գեռ նորբոս
այսպէս զոհ եղած սքանչելի ասպետները մէկիկ մէկիկ
անուանել չեմ ուզեր: Աչքերնուդ մէջ եղած դեռ
նորոգ արցունքները յայտնի կը խօսին թէ ինչպէս
սրտերնիդ անբժշկելի վիրօք վիրաւորած է,»:

«Խեղճ հայրենիք, ինչ պիտի ըլլայ վիճակդ
եթէ որ ամուր թուամբով մը աս ծածուկ չարեաց
առջեւն առնուելու չըլլայ: Ազնուական սերունդը կը
սպաննուի, ամրոցները բոլոր աւազակաց եւ մարդաս-
պանաց գբեր կ'ըլլան, խեղճ ժողովուրդը կը կեղե-
քուի եւ կ'ընկճուի, եւ ան սիրուն դաշտերը, արտերն
ու պղինները անապատ կը դառնան: Գեղեցիկ եւ
փառաւոր հայրենիքն ուր կը մնայ, իրեն ապագան
ստուգիւ զարհուրելի կ'ըլլայ: Կայսեր բաղձանքն ալ,
աս Գեֆէն մէջ տեղէն վերցուիլն է, որովհետեւ ինքն
ալ հայրենեաց երեւելի եւ բարի ասպետաց հետ կը
խոստովանի, որ հին ատենուան ան երեւելի եւ բա-
րեկարգութեան համար հաստատուած ժողովքը,
աւազակաց բոյն եղած է: Ինքն ալ գիտէ որ ասոր
դատաւորները ամէնն ալ անպիտան մարդիկ են,
որոնք կրօնի վերաբերեալ դատաւորաց ամբողջութեամբ
վրայ նստած, նախանձէ, անձնասիրութենէ եւ վրէժ-
խնդրութենէ գրգռած արդարոց արիւնը կը թա-

փեն: Եւ աս մարդիկները դեռ կեցած իրենց բարբարոսական ընթացքն յառաջ կը տանին,:

“Դուք սիրելի եղբայրք, եւ մեր հայրենեաց շատ երեւելի ասպետները, ֆեֆէ դէմ շատ անգամ օգնութիւն խնդրեցիք: Այսօրն ինչո՞ւ չ'օգնեք որ իր հպատակները ստուգիւ իբրեւ հայր կը սիրէ: Ինչո՞ւ մեծ բանակի մը գլուխն անցնելով ֆեֆէ դէմ պատերազմ չ'հրատարակէր: Որովհետեւ նոյն իսկ ինքն ալ անոր զօրաւոր ըլլալէն կը վախնայ, եւ իր գահը կորսնցնելէն կը դողայ: Բայց չի գիտեր որ հիմակ անոր անդամներն յառաջուան քաջ ասպետները չեն այլ վատ եւ իրենք զիրենք զեղխութեանց տուող մեղի անձինք են: Այս եթէ որ գիտնար մէյ մը թէ իր տէրութեանը մէջ դեռ անհամար քաջ ասպետներ կան որոնք կենանք ու ինչքը աս չարեաց մէջ տեղէն վերցուելու համար տալու պատրաստ են, եթէ որ ինք աս բանս գիտնար, ստուգիւ ժամ մ'ալ չէր կորսուցնէր, եւ ահազ բանակով զանի կ'ոչընչացնէր,:

“Բայց մենք սիրելի եղբայրք, որ մեր հայրենեաց անդամներն ենք, պէտք է որ զանի պաշտպաններ եւ ինչքն ու կենանք անոր համար զօհնենք: Անոր համար ալ չուշանանք, մեջերնիս սուրբ դաշինք մը հաստատենք, եւ արդար վրէժ մ'առնուենք: Որովհետեւ չարութեան չափը լեցուեցաւ, եւ հիմայ վրէժ խնդրութեան ժամանակն է: Եկած է ան ժամանակը, որուն մէջ Բարձրեալն այնչափ անմեղաց արեան վրէժը պիտի առնու: Մեր սուրերը, Աստուծոյ վրէժ խնդրութեան գործիքը պիտի ըլլան: Աստուծով պիտի պատերազմինք, եւ յաղթութիւնը մերն է: Այսօրն ու բոլոր հայրենիքը մեզի շնորհակալ պիտի ըլլայ, եւ մեր յաջորդներն զմեզ պիտի օրհնեն,:

“Բայց եղբայրք, իմ խօսքէս աւելի թշուառ անձի մը կերպարանքը՝ զոր ձեզմէ շատերը մեր հայրենեաց իբր քաջ ասպետը կը ճանչնար եւ քսան տարի ի վեր մեռելոց աշխարհքը կը կարծէր, անոր կերպարանքը ձեր վրայ աւելի ազդեցութիւն պիտի ընէ: Աս քաջ եւ պատուական անձը տեսնելը, ձեր քաջութիւնն աւելի պիտի բորբոքէ, եւ մեր զօրքն անոր առաջնորդութեամբ մեր հայրենեաց բոլոր ֆեֆէքը պիտի ջնջէ,:

Աս խօսքը լմնացածին պէս կողմնակի դրան մէկ փեղկը բացուեցաւ, եւ փառաւոր ասպետ մը ժողովականներուն մէջը մտաւ ու կանգնեցաւ: Ապրկենի մը չափ խոր լուծիւն տիրեց, եւ ետքը հարիւր ձայն միաբերան “Տէր Աստուած”, գոչեցին “անի մեր Մաքսը, մեր ազնիւ Վալտէրնի դուքսն է,,: Մէկիկ մէկիկ ամենն ալ անոր բազկացը մէջ նետուեցան, եւ բարի դուքսն ուրախութենէն գրեթէ ընկճուած էր: Ամենուն աչքին մէջ արցունքը կը փայլէր, եւ Վալտէրնի դքսոյն երեւնալը բաղձացուած ազդեցութիւնը բրած էր: Ազնիւ ծերը, տեսնելով որ վերջապէս իր բաղձանքը, այսինքն հայրենեաց աս թշուառութենէ ազատիլը գլուխ պիտի ելէր, ուրախու-

թենէն ապշած էր: Ամենքն ալ Վալտէրնի դքսոյն իրենց բարեմաղթութիւնն ընելէն ետքը, անոր պատմութիւնը լսելն ուրիշ անգամուան թող տալով, ամենքն ալ ծուր դրին եւ կ'աղօթէին որ Աստուած իրենց երգումն ընդունի եւ ձեռնարկութիւնն օրհնէ: Եւ ասոր վրայ երգում պիտի ընէին:

Մաքս Վալտէրնի դուքսն ասպետաց գլուխն անցած ըլլալով երգումն իրեն առջեւը պիտի ըլլար: Ինք սուրը պատենէն քաշեց, միւսներն ալ նոյնն ըրին: Գուքսը սուրը վեր վերցնելով երգման խօսքերը ըսաւ, միւսներն ալ նոյնպէս սրերնին բարձրացուցած անոր ըսածները կրկնեցին:

Աս մէկ երգմամբ կազմուեցաւ ան զօրաւոր դաշնակցութիւնը, որ Աստուծոյ օգնութեամբ զարհուրելի ֆեֆէ բոլոր Գերմանիայէն պիտի բառնար: Աստուածալ անոնց դաշնակցութիւնը օրհնեց:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ի Գ:

Գաղտնի ֆեմիլի դեմ պատերազմ:

Սուրբ դաշնակցութիւնը եղած լմնացած էր, Մաքս Վալտէրնը դաշնակցութեան զօրաց հրամանատար դրուած էր, Գուստ Գիպուրկ, եւ Գուստ Շլայնէկ իր օգնականները որոշուած էին, եւ առանց ձայն հանելու շուտով պատերազմի կը պատրաստուէին: Եւ արդէն պատերազմը սկսելու որոշուած օրն ալ հասած էր: Ժողովուրդը մեծ զարմացման մէջ էր: Ֆեֆէն անձինքները՝ դիմացին քաջ մարդկան անակրնկալ մեծ բանակ մը տեսնելով կը զարհուրէին:

Դաշնակցութեան մեծը, Գերմանիայի բոլոր ֆեֆէքը պատերազմ հրատարակեց. որոնց վրան ահն ու վախը տիրած էր, որովհետեւ իրենք պատրաստուելու ատեն ունեցած չէին: Յարձակումը նախ եւ յառաջ ան ամրոցներուն վրան եղաւ որոնք ֆեֆէ ժողովուրդու տեղերն էին: Ստոյգ է աս ամրոցները շուտով ֆեֆէ զօրքերով լեցուեցան, բայց ժամանակնին կարճ, վախերնին մեծ եւ քաջասրտութիւննին քիչ էր: Դաշնակցաց զօրքը որչափ որ յառաջ կ'երթար այնչափ ալ կ'աճէր:

Առջի պատերազմն սկսաւ, եւ առջի յարձակումը Արէնսպէրկի ամրոցին վրայ եղաւ. պատերազմը խիստ եւ արիւնահեղ էր:

Թշնամեաց սարսափը կրկնապատկուեցաւ երբոր տեսան որ դաշնակցաց զօրաց գլուխն անցնողը Մաքս Վալտէրն էր, զոր շատոնցուրէն ի վեր մեռելոց մէջ կը համարէին, եւ անոր քով Գիպուրկ Գուստ կը կենար, զոր Գիպուրկի փրատակաց տակ թաղուած կը կարծէին:

“Մեռելները կենդանացեր են, եւ մեզմէ վրէժ առնելու եկեր են”, կ'ըսէին թշնամիք, եւ դաշնակցաց զօրքերուն “Կեցցէ Մաքս, կեցցէ Գիպուրկ, Աստուած մեզի հետ է եւ մեր նպատակը արդարութիւն, աղաղակը թշնամեաց ականջը շատ զարհուրելի կու դային:

Դաշնակցներն առիւծի պէս կը պատերազմէին,

եւ թշնամեաց բանակի մէջ մահը գաղանաբար կը ճարակէր: Մաքս զօրաց զլուսն անցած շատ քաջութեամբ կը պատերազմէր, եւ իր պատերազմի սուրն ամէն մէկ շարժելուն գրեթէ մէկ մէկ հոգի գետնին կը պառկեցնէր: Երկու Գունոնները, իրենց ծերունի զօրապետն առիւծաբար կռուելով կը պաշտպանէին, գրեթէ հարիւր անգամ իրենց վահանովն ու սրովն ծերունւոյն վտանգն անցուցին: Երկու երիտասարդք քաջասրտութեան մէջ իրարու հետ կը մըրցէին: Երկուքն ալ քաջութեան հրաշալիքներ կ'ընէին, եւ բոլոր զօրաց զարմացումը վրանին կը ձգէին: Երկու անգամ Գիպուրկ Շգայնէկը, երկու անգամ ալ Շգայնէկ զԳիպուրկ մահուընէ աղատեց:

Ամրոցը առնելու համար յարձակման սկսան, ամրոցին պատերուն վրայ առջի ոտք կոխողն էր Գիպուրկ, Շգայնէկն ալ երկրորդը եղաւ, ետքը բոլոր զօրքն ետեւէն հասաւ: Ամրոցէն վար յաղթութեան աղաղակ մը հնչեց եւ Արէնսպէրկ ամրոցը դաշնակցաց ձեռքն էր: Ֆեֆէ գատաւորաց արիւնը հոս սկսաւ հեղեղի պէս վազել, եւ ո՛վ որ սրոյ տակ չէլնալու բարեբախտութիւնն ունեցաւ, այնպիսին չղթաներու զարնուեցաւ: Աստուծոյ վրէժը Արէնսպէրկի ամրոցին վրայ կը գոտար, եւ քիչ մը ետքը նոյն ամրոցը բոցերու մէջ էր:

Վաշնակցաց յաղթութեան եւ Արէնսպէրկի Ֆեֆէ բնաջինջ ըլլալուն լուրը շանթի արագութեամբ ամէն տեղ տարածուեցաւ: Աս զարհուրելի լուրը տեղ տեղ ուրախութիւն, եւ տեղ տեղ ալ սարսափ պատճառեց: Գաշնակցաց զօրքը միշտ աւելնալու, եւ թշնամեաց քաջալերութիւնը տկարանալու վրայ էր: Նոյն իսկ կայսրն ալ դաշնակցաց քանի մը հազար քաջ զօրք օգնութեան խաւրած էր: Անոր համար դաշնակցաց զօրաց բերանը պտըտած երկու զարհուրելի անուանց հետ կայսեր անունն ալ յիշուելու սկսաւ: Ահն ու երկիւղը դաշնակցաց զօրքէն յառաջ կ'երթար, եւ հասած տեղերնին յաղթութիւն ու փառք էր: Հետեւեալ յարձակումներն ալ թէ շուտ եւ թէ դիւրաւ եղան, եւ ուրիշ ժողովատեղիներն ալ առնուեցան ու քանդուեցան: Ամենէն վերջը կարգը Վեֆելսպուրկին եկաւ: Հոս պատերազմն ամենէն խիստն էր, եւ կարծես թէ բախտը դաշնակցաց հետ խաղալ կ'ուզէր, որովհետեւ պատերազմը դաշնակցաց համար յանկարծ անյայտ դիւր մ'առաւ:

Մաքս գերի ինկաւ... Մաքս թշնամեաց ձեռքն է, կը գոչէր բոլոր զօրքը զարհուրելի եղանակաւ, եւ աս աղաղակն ընդհանուր սարսափ մը պատճառեց: Գիպուրկ կատաղած էր, որովհետեւ իր հայրը, նոյն գերի ինկող ծերունին քսան տարի թշնամեաց ձեռքէն պահած եւ պաշտպանած էր, եւ հիմայ ճշգիւ ան ամրոցին մէջ ուր իր հայրը մեռնելու ատեն ծերոյն համար մասնաւոր խնամք յանձնած էր, իր թշնամեացը զոհ պիտի ըլլար: Գիւցաղն Գիպուրկին արիւնը երակացը մէջ կ'եռար, ուստի զօրաց հրամանատարութիւնն ինք վրան առաւ, եւ իր անմահելի

քաջութեամբ բոլոր զօրաց սրտին մէջ հուր վառեց Սաստիկ պատերազմ քացուեցաւ, որովհետեւ պաշարւողներն ալ մեծ արութեամբ կը պատերազմէին, եւ երկու կողման ալ մեծ զոհեր կը պատճառէր: Յաղթութիւնն երկայն ատեն անորոշ մնաց:

Գ Լ Ո Ի Խ Ի Գ.

Բաճառը:

Պատերազմին սաստկացած ատենը Պէտղա դքսուհին եւ Հեղինէն խուցի մը մէջ ծուռն դրած եւ վախով ու արտասուօք կ'աղօթէին որ զարհուրելի պատերազմը յայտը ելք մ'ունենայ: Բայց ամէն մէկն իր անձնական բաղձանքն ունէր, Պէտղա կ'աղօթէր որ դաշնակիցք յաղթեն, իսկ Հեղինէն՝ որ իր հայրը աղատի:

Համառօտ՝ բայց ջերմեանդ աղօթքէն ետքը՝ երկու բարեկամները ոտք ելան եւ իրար մխիթարել կ'ուզէին:

«Աղօթքնիս ըրինք», կ'ըսէր դքսուհին, «եւ հիմայ մնացածն Աստուծոյ թողունք: Որովհետեւ Աստուած ինչպէս որ կը կարգադրէ, ան է բարին, թէեւ մեր բաղձանքին դէմ ըլլայ:

«Այո սիրելի մայր», կ'ըսէր Հեղինէն աչքին արցունքը սրբելով «ամէն բանն Աստուծոյ թողունք: Մենք ամէնքս ալ իր ձեռքն ենք, եւ առանց անոր կամացը մեր գլխէն մազ մ'ալ չ'իյնար»,

«Մտիկ ըրէ, սիրելի Հեղինէն, աս ինչ է», գոչեց յանկարծ դքսուհին եւ բաց պատուհանին վազեց: Հեղինէն ալ ետեւէն գնաց:

«Հաղթութիւն, յաղթութիւն», կը հնչէր ամրոցին գաւթին մէջ պաշարւողներուն բերնէն, «դաշնակցաց զօրագլուխը մեր ձեռքն ինկաւ: Վար սա շունը, վար ամենախոր բանտը...»

Նոյն վայրկեանի մէջ քանի մը ղինուոր, ծեր զօրավարը շղթայի զարկած, դքսուհւոյն պատուհանին առջեւէն կ'անցնէին: Ծերունին անտարբերութեամբ մը վեր նայեցաւ եւ դքսուհւոյն կերպարանքը իր աչքերը սեւեռեց, կ'ուզէր կենալ, բայց բիրտ ղինուորները ղինքը քաշեցին տարին:

«Տէր Աստուած», գոչեց դքսուհին եւ մարելով Հեղինէնին բաղկացը մէջ ինկաւ: Հեղինէն վախէն անանկ աղաղակ մը հանեց որ ծառայ մը եւ աղախին մը միատեղ անմիջապէս ներս մտան որ տեսնեն թէ իրենց խաթունին ինչ եղաւ: Ո՛րչափ զարմացան մնացին երբոր տեսան որ դքսուհին Հեղինէնին բաղկացը մէջ ինկած մարած էր: Ասոնք անմիջապէս մարող դքսուհին բռնեցին ու անկողնոյ վրայ հանեցին, ուր նորէն աչքը բացաւ: Եւ խելքը վրան դառնալով քիչ մը յառաջ տեսածին՝ զարհուրելի յիշատակութիւնն ալ միտքն եկաւ:

«Ո՛հ, սիրելի Հեղինէն, ինչ տեսայ», գոչեց դքսուհին ցաւով, երբոր ծառան եւ աղախինը հեռացած էին, «տեսածիս կարելիութեան վրայ հաղիւ կրնամ»

վստահիլ, եւ ի վերայ այսր ամենայնի չէ թէ միայն կարելի, այլ իրական ալ է: Ես զանի տեսայ, ինքն էր, ստուգիւ ինքն էր,»:

«Օճ վ տեսաք, սիրելի մայր, կը հարցնէր Հեղինէ զարմացմամբ:

«Վժուսինս, իմ դժբախտ Մաքսս, կ'ըսէր դքսուհին: «Բարերար Աստուած, կենացս մէջ զինքը մէյ մ'ալ պիտի տեսնեմ եղեր: Բայց ո՛հ, ան ինչ եղանակաւ տեսնել էր: Ո՛ր զարհուրելի խորհուրդ, ինք ինձմէ երկրորդ անգամ պիտի յափշտակուի, եւ ինծի համար երկրորդ անգամ պիտի մեռնի եղեր: Հեղինէ աս երկրորդ հարուածին վրան ալ չեմ կրնար ապրիլ: Լաւագոյն էր որ չտեսնէի: Ես զինքն արդէն լաւագոյն կենաց անցած կը համարէի, եւ հիմակ, իրօք մեռնելէն յառաջ նորէն իմ մօտերս, նորէն իմ աչքիս տակն եկաւ: Ո՛հ, իր նայուածքն՝ որով զիս ճանչցած պիտի ըլլայ, սրտիս մահացու հարուած մըն էր: Եկողը սիրելի Հեղինէ եկողը, ես չեմ կրնար երկայն ատեն դիմանալ. պէտք է որ զինքը մէյ մ'ալ տեսնեմ, պէտք է որ անոր հետ խօսիմ, եւ անոր կրօնը վրայ մեռնիմ,»:

Հեղինէ անանկ զարմացած ու ապշած էր որ ինչ ընելիքը չէր գիտեր, կ'ուզէր զինքը մխիթարել ու հանգարտեցնել. բայց դքսուհին բան մը մօտիկ չէր ըներ: Հեղինէին ձեռքէն բռնեց, դռնէն դուրս ածաւ. պարեց, սանդղներէն վար իջաւ եւ ան դրան հասաւ, որ ստորերկրեայ բանար կը տանէր: Հոն կարծես թէ շանթէ զարնուեցաւ մնաց, երբոր դուռը կղպուած գտաւ: Զարհուրեցաւ, եւ դեռ հիմակ աչացը աղբիւրները բացուեցան:

«Աստուծոյ սիրոյն համար Հեղինէ,» կը գոչէր դքսուհին յուսահատութեամբ, «բանտին դուռը բանալ տո՛ւր, ապա թէ ոչ հիմայ կ'իյնամ կը մեռնիմ: Պէտք է որ անոր երթամ եւ զանի տեսնեմ, ո՛ր սիրելի Հեղինէ, աղին դուստր, որորմէ ինծի, եւ բանտին դուռը բանալ տո՛ւր,»:

Հեղինէ լալով դքսուհւոյն վիզը փաթթուեցաւ, «Ախ, սիրելի մայր,» կ'ըսէր, «ուզածդ ինչպէս կատարեմ: Բանտապետը չեմ ճանչնար, եւ թէ հիմայ զինքն ո՛ր փնտռեմ,»:

«Մ'ս զինքը կը փնտռեմ,» կրկնեց դքսուհին եւ անկէ հեռացաւ, Հեղինէ ալ ետեւէն կ'երթար: Աս եղանակաւ վեփելապուրկի մեծ ամրոցին բոլոր անցքերէն անցան, եւ վերջապէս նորէն բանտին մեծ դուռը հասան: Հոն ծեր բանտապետին հանդիպեցան, որուն ձեռքը բանալներու կապոց մը կար: Դքսուհին անոր վաղեց եւ հեւալով կ'ըսէր. «Ախ բանտապետ կ'աղաչեմ, բանտին դուռը բաց, աս տեղն իմ ամուսինս բանտարկեցին, պէտք է որ հիմակ անմիջապէս անոր երթամ: Ինչո՞ւ կը դանդաղիս, ո՛հ բաց, բաց, շուտ ըրէ,»:

Բանտապետին բերնէն՝ ապշութենէն բառ մը չէր ելեր, զարմացմամբ դքսուհւոյն կը նայէր եւ դուռը բանալու բնաւ նշան չէր իտար:

«Ինչո՞ւ չես բանար,» կ'ըսէր Հեղինէ. «դուռը բաց եւ զմեզ վար տար,»:

«Մ'ս զձեզ վար պիտի տանիմ,» կը հարցնէր բանտապետը մեծագոյն զարմացմամբ:

«Հա, հա, դուռ,» պատասխանեցին երկուքն ալ միաբերան:

«Սիրելի տիկնայք, Աստուծոյ սիրոյն համար, ինչ կ'ըսէք: Ես ձեզի բանտին դուռը պիտի բանամ: Ձեք գիտեր որ աս գործքս գլուխս ինձմէ կրնայ բառնալ: Բաց անկէ ան զարհուրելի բանտին մէջ ինչ գործք ունիք,» Այսպէս ըսաւ բանտապետը եւ կ'ուզէր հեռանալ:

«Վժուսնոյս կ'ուզեմ երթալ, զոր հիմակ հոս բանտարկեցին,» ըսաւ դքսուհին եւ բանտապետին թեւէն բռնեց քաշեց:

«Ինչ կ'ըսէք խաթուն,» հարցուց բանտապետը զարմացմամբ, «գերի ինկած զօրավարը, որ դեռ հիմայ բանտարկուեցաւ ձեր ամուսինն է: Մեծ սխալ մանց մէջ էք, անի աքսորեալ, եւ դատապարտեալ մըն է, եւ չիկրնար ձեր ամուսինն ըլլալ,»:

«Ինչ կ'ըսես,» կրկնեց դքսուհին, եւ բանտապետին ոտքն ինկաւ, եւ սրտաշարժ եղանակաւ կ'ըսէր. «Հա, հա ան է, ան աքսորեալն է իմ ամուսինս: Խեղճ կնոջ մը որորմէ: Աստուծոյ սիրոյն համար, կ'աղաչեմ որ զիս բանտը տանիս,»:

«Մ'ս ինչ է,» գոչեց բանտապետն ամօշալով, «տիկինն ոտք ելէք. ես ձեր ծառան ըլլամ եւ դուք իմ առջեւ ծո՛ւնը դնէք: Կ'աղաչեմ ոտք ելէք,»:

«Չէ, չէ մինչեւ որ ինծի չորորմիս եւ զիս վար չտանիս ոտք չեմ ելեր,»:

«Մ'ս ալ նոյնը կ'աղաչեմ,» կ'ըսէր Հեղինէն ալ ծո՛ւնը դնելով, «զմեզ վար, ան աքսորելոյն տար,»:

«Դուք ալ, խաթունիկ,» գոչեց ծեր բանտապետը այլայլած, եւ վերջապէս սիրտը կակղցաւ եւ աչքերը լեցուեցան: «Ո՛տք ելէք, կ'աղաչեմ, ոտք ելէք, ձեր բաղձանքը կատարելու համար գլուխս վտանգի մէջ կը դնեմ,»:

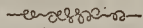
Երկու տիկնայք ոտք ելան եւ բանտին դուռը շառաչելով բացուեցաւ:

Հիսուն աստիճան վար իջան եւ մուտ կամարի մը տակ հասան: Հոս բանտապետը ջահ մը վառեց, եւ դողդողացող տիկնանց առջեւէն կ'երթար: Հոն գետնի տակ, ուր պատերադմի աղմուկը չէր լսուեր, ուր գերեզմանի մը խոր լուծիւն կը տիրէր, հոն տեղը, տիկնանց վրայ մահուան սարսափ մը բերաւ: Մէջէ մէջ ծամբաներէ անցնելով քանի մ'աստիճան նորէն վարի ջան: Հոս ժանգոտած ռանալի մը կղպակին մէջ մտաւ, եւ շառաչմամբ երկրիէն դուռ մը բացուեցաւ: Մուտ եւ զարհուրելի կամարի մը տակը մտան, ուր երկրիէն վանդակով իրարմէ բաժնուած երկու բանտ կային:

«Դժբախտ ան բանտին մէջ նստած է,» ըսաւ բանտապետը, եւ մի եւ նոյն վայրկենին մէջ զարհուրանք գոչեց: «Տէր Աստուած բաներնիս բուսաւ,»:

«Մատուցեցանք», գոչեցին երկու տիկիներն ալ, եւ վախերնէն ծուռը դրին:

Դռներն ետեւէ ետեւ բռնութեամբ կը բացուէին, եւ ստորերկրեայ կամարներուն տակ, հետզհետէ մտնեցող զինուորաց յաղթութեան աղաղակները կը լսուէին: Բանտապետն ու երկու կանայք ծուռը դրած իրենց ապագայ վիճակին կը սպասէին:

ՔԱՂԱՔԱՔԷՆԵՐ ԵՒ ՋՕՐԱՎԱՐՔ

ԺԱՄԱՆԱԿԻՍ

ԼՈՐՏ ՏԵՐՊԻ

Տերպիի խորհրդանոցը գեթ քանի մը տարի գեռ Անգղիայի կառավարութեան ղեկը պիտի որ վարէ: Որչափ որ ծանրակշիւ խնդրոյ մը մէջ առ խորհրդանոցը խոնարհեցաւ ալ նէ, ոչ միայն առ հարուածը տուող կողմնակցութիւններէն եւ ոչ մէկը բաւական ոյժ ունի կառավարութիւն մը կազմելու եւ բռնելու, հապա նաեւ հիմնական ատենը հաւաքակ կողմնակցութեան մէջ չկայ անձ մը, որն որ այնչափ համարում ունենայ եւ մանաւանդ արտաքին քաղաքականութեան մէջ այնչափ վստահութիւն վստահեցած ըլլայ, ինչպէս Տերպի կոմսը: Նոյն իսկ ամենէն հարազատ արմատականներն (radical) ալ կը խոստովանին որ շատ չարեայ մէջ հիմնական խորհրդանոցը փոքրագոյն չարիքն է:

Նայուածք մը նետենք առ մարդուս չկենացը վրայ, որուն անունը կը կրէ առ դժուարին ժամանակիս մէջ, Անգղիայի դահլիճը:

Լատարտ Ջոֆրի Սմիթ Սթանլի, Տերպեան տանուչորսերորդ կոմսը, 1799ին Մարտի 29ին Լանդաշիրի կամուսութեան Նաւսլի Փարքը (Koozslly Park) ծնաւ, — ուստի քիչ ատեն է որ վաթսնեւորդ տարին լմնցուց:

Նախ Էթան եւ ետքը Օքսֆորտ կրթուեցաւ, վերջի քաղաքը 1819ին, շինած Լատիներէն մէկ ոտանաւորին համար վարձք ընդունեցաւ: Երկու մէկհատիկ վարձքն է, զորն որ առաջին պաշտօնեան իր համալսարանի ընթացքին մէջ ընդունեցաւ:

Մ. Էտուարտ Սթանլի (գեռ կոմս չէր կոչուեր, որովհետեւ հայրը գեռ առ տիտղոսը չէր առած): Չափահաս եղածին պէս (1821) իբրեւ երեսփոխան Սքոթլանդի ստորին կամ պատգամաւորաց սենեակը մտաւ: Իր առջի ատենախօսութիւնը 1824ին ըրաւ: Աս ճառը, որչափ որ մեծ նշանակութիւն ունեցող բանի մը վրայ չէր նէ ալ (Մանչէսթրի կաղով լուսաւորութեան խնդրոյն վրայ էր), իր յստակ պատճառաբանութիւնն ու ոճին ղեղեցկութիւնը ամենուն մտաբերութիւնը վրան ձգեց եւ բարձրաստիճան պաշտօնատէրներէ գովութիւն գտաւ: Ասկէ ետքը նոյն նստին մէջ անգղիական եկեղեցւոյն վրայ խօսած ճառովը իրեն տաղանդը աւելի եւս յայտնի ըրաւ: Աս ատենէն սկսած շուրջ քառասուն տարի խորհրդանոցի մէջ մեծ դործունէութիւն ցուցող ու ամէն ծանրակշիւ վէճերու մէջ մտաւ եւ ամենէն համբաւաւոր ու ամենէն ահաւոր հակառակորդներու, ինչպէս Օգոստէյն, Բիլի, Մէքալէի, Պրաւհամի, Ռասսելի, Բալքլիթի հետ մրցեցաւ: Իր ատենախօսութիւնը աւելի յստակութեամբ ու ղեղեցկութեամբ երեւելի է, քան թէ խորիմացութեամբ եւ ուժով: Աքանչելի կերպով կը նախադասէ եւ կը հետեւցնէ, սուր եւ

նուրբ է հենդնաբանութիւնը: Խորհրդանոցի ուրիշ մեծ ամեծ ատենախօսներուն տաղանդը, տապալի, իսկ ասոր տաղանդը դաշուծի կը նմանցընեն:

Մ. Սթանլի 1825ին Վիպլէհամ օրիորդին, Սքէլմէրստէյլ Լորտին դստերը հետ կարգեցաւ, եւ ամուսնութենէն գեռ հինգ որդիքը կ'ապրին: Երեք որդին, Էտուարտ Լորտ Սթանլի, իր հօրը տաղանդին մէկ մասը ժառանգած է եւ հիմակ խորհրդանոցի մէջ իր քովը կը նստի եւ Հնդկաստանի խնդրոյն կը ղեկարարէ:

1827ին Սթանլի (հայրը) Գանիսիի վարչութեան տակ գաղթականութեանց երկրորդ պաշտօնեայ եղաւ ու վերջինին մահունէն ետեւ անոր յաջորդ՝ Կոտրիշ Լորտին (որն որ ետքը Կոմս Ռայիին կոչուեցաւ) տակ ալ նոյն պաշտօնին մէջ մնաց, մինչեւ որ Լորտ Կրէյնի ատենը Իրլանտայի պաշտօնեայ անուանեցաւ: Ան ատեն սկսաւ իր Գանիէլ Օգոստէյն եւ Լալոր Շիլիի հետ սաստիկ կռիւր: Տերպի կոմսը հոգւով մարմնով անգղիայի է եւ իր առ յատկութիւնը նոյն սաստիկ վէճերու մէջ ցուցուց, որով եւ Իրլանտայի ժողովրդեան խիստ ատենի անձ մը եղաւ:

1832ին ատիկա նորոգութեան խնդրոյն ամենէն զօրաւոր պաշտպաններէն մէկն էր: Հետեւեալ տարին (գարձեալ իբրեւ գաղթականութեանց պաշտօնեայ) Արեւմտեան Հնդկաստանի գերիներուն ազատութեան օրէնքը հաստատեց ու Լորտերու եւ պատգամաւորաց գէմ զանիկա պաշտպանեց:

Մինչեւ առ ատեն Սթանլի Ուիլի կողմնակցութեան կը ծառայէր: Իրլանտայի գործքերը առաջին անգամ պատճառ տուին առ կողմնակցութեան հետ գժտելու: Այսինքն երբոր Լորտ Ջոն Ռասսել պաշտօնէի դահլիճն մեծ մասը իր առաջարկութեան շահեցաւ, որ Իրլանտայի եկեղեցական ընդիմ վրայ ըլլաւ որոշումը խորհրդանոցին ձգեն՝ Սթանլի, Սէօր Ճէյմս Կրէհամ, Ռայիին կոմսը, Ռիչմոնտ դուքսը եւ ալ ուրիշ քանի մը անձինք պաշտօնէից դահլիճն ելան: Օգոստէյն առ ելողներուն վրայ սուր հենդունութիւններ կը դրէր եւ հետեւեալ ատուրը ղեկընք Անգղիայի մէջ երկայն ատեն ծաղրեցին:

Գեռ վրայէգ կ'իջնայ, Էշպէօն վիպական,

Տերպեան կառքը, վեց հոգի մէջն նստած կան:

(Still down thy steep, romantic Ashbourne, glides
The Derby dilly with its six insides.)

Որչափ որ Տերպի Ուիլիեան կողմնակցութենէ բաժնուած ալ էր նէ, Կրէյնի պաշտօնարարը (1834, Նոյեմբ.) քակուելէն ետքը Բիլին ձեռքով կազմուած Թորիի դահլիճն մէջ յանձն չառաւ մտնել: Կերպապէս առ Թորիի կողմնակցութեան ան ատեն անցաւ երբոր Ուիլիեան կողմնակցութիւնը Թորեան պաշտօնարարը անանի մէկ կերպով մը կործանեց, որ Իրլանտայի մէջ բողոքական եկեղեցեաց ինչքերը վտանգի մէջ ինկան:

1833ին հայրը կոմս Տերպիի տիտղոսով վերին սենեակը մտաւ եւ ասով որդին ալ Լորտ Սթանլի կոչուեցաւ: Լորտ Սթանլի Եօթը տարի շարունակ Մէքալէօնի Ուիլիեան պաշտօնարարին դէմ սաստիկ կռուեցաւ եւ անոր (1841ին) կործանմանը շատ օգնեց: Վարչութիւնը նորէն պահպանողական (conservative) կողմն առաջնորդը՝ Սէօր Ռօպերթ Բիլ ձեռք առաւ եւ Լորտ Սթանլի նորէն գաղթականութեանց պաշտօնեայ եղաւ: Իր վէճի մէջ արտաքին կարգի տալութիւնը, զինքը շատ անգամ վտանգաւոր բա-

ընկամ մը կ'ընէր իրեն կողման. նոյն տաքութեան մէջ շատ անգամ միտ չէր դնէր թէ խօսքը ինչ ծայր կը հասնի եւ ասանկով իր հակառակորդներուն ձեռքը զենք կու տար: Անոր համար Պաւլէր զնաքը «Ռուսիներէն իշխան կուռոյ», կը կոչէր: Այն մը զանիկա աս կուռոյ տեղէն հեռացնելու եւ կէս մը ատենակալաց սենեկին մէջ կողմնակցութիւնը գորացրնելու համար, Բիւլ զթագուհին համոզեց Լորտ Սթանլին, Սթանլի Պիքերթօնի Պարոն տիտղոսի պատգամաւորաց սենեկէն ատենակալներու սենեակը հանելու:

Ասիէ քիչ մը ետքը աս երկու քաղաքագիտաց բարեկամութիւնը խզեցաւ: Սթանլի մարտի խնդրոյ մը մէջ Բիլին բանեցուցած ծամբաներուն դեմ կեցաւ, պաշտօնաբանէն քաջուեցաւ ու պաշտպանողական հակառակ կողմնակցութիւնը կազմեց եւ մինչեւ հիմայ նոյն կողմնակցութեան իրենէ դուրս կը ճանչցուի: Յայտնի բան է, որ աս կողմնակցութիւնը, ինքզինք ժողովրդեան ատելի ընելէն զատ ուրիշ մէկ վախճանի մը չհասաւ: Աս ատենութիւնը ան աստիճանի հասած էր, որ 1851ին, Փետրուարի մէջ երբոր Սթանլին յանձնուեցաւ որ դահլիճ մը կազմէ, իր դահլիճին չկրցաւ մարդ գտնել: Նոյն հակառակ կողմնակցութիւնն աւելի յաջող ելք ունեցաւ Ռասսըլի պաշտօնաբանին արտաքին քաղաքականութեանը դեմ ըրած կուռոյն մէջ. եւ երբոր Ռասսըլ 1852ին Փետրուարի մէջ հրաժարեցաւ, Սթանլի՛ որն որ վեց ամիս յառաջ իր հօրը Կոմս Տերպի տիտղոսը ժառանգած էր, նոր պաշտօնարանին գլուխն անցաւ, որուն հոգին կը սեպուէր տ'իզրաէլի: Աս դահլիճին դէմ միաբանեցան տուջի անգամ երեք մեծամեծ հակառակ կողմնակցութիւնները, Ռուկը կամ Ալաուականներ, Բիլեանք (Թարիի կողմնակցութեան մէկ հերձուածը, որն որ Ռուպերթ Բիլին հետ մէկտեղ Ազատ-վաճառականութեան քաղաքականութեան հետ միացան) եւ Արմատականք (որոնց գլխաւոր անձինքն են Գուպտէն, Պրայթ, Ռէպէօք) եւ վերջիշեալ դահլիճը աս դաշնաւորութեան հետ տասը ամիս կուռուէին ետեւ հարկադրեցաւ տեղի տալ:

1858ին Փետրուարի 20ին Բայմերթոնին պաշտօնաբանը ինկաւ եւ անկէ ետեւ Տերպի տէրութեան զեկը նորէն ձեռք առաւ, իրեն հետ են դարձեալ տ'իզրաէլի, Մալմէդպուրի, Էտուարտ Պաւլէր եւ իր երեց որդին՝ Լորտ Սթանլի:

Լորտ Տերպի ուսումնագէտ ու բանաստեղծ է եւ թէ անդղներէն ու թէ լատիներէն չափաբանութեան մէջ քաջ: 1834ին Ալաուպի համալսարանին կառավար ընտրուած էր, որ պաշտօնին մէջ մտած ատեն սքանչելի ծառ մը խօսեցաւ եւ Ուելլիսկոն դքսին մահաւորէն ետեւ (1853ին) Օքսֆորդի համալսարանին ատենագրի եղաւ:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Օրէնսի դրոշմին:

(Աւերջ. տես թիւ 21, 23.)

Ղբոսահին՝ Շարդի դուքսը ծնանելէն ետքը արտաքոյ կարգի ուրախութեան մէջ էր: Իր սրտին փափուկ զգածմունքները ետքէն տղուն ալ հաղորդելու փոյթ մ'առնէր: Մօր մը իր տղաքը աստուածապաշտութեամբ առ Աստուած տանելու ունեցած պարտաւորութիւնը շատ աղէկ ճանչցած էր:

Ամուսնոյն եւ իր մէջ եղած զեղեցիկ միաբանութիւնը նախանձելի բան մըն էր: Որչափ որ ալ իր երկանէն

բաժնուած մնալ չէր ուզէր, այսու ամենայնիւ, անոր թագաւորին վտահալութիւնը վատարկելով, տէրութեան գործքերուն մէջ մտած ատեն երբեմն հեռանալ հարկ կ'ըլլար նէ, իր անձնական շահը չգիտելով, անոր եղած պատուոյն վրայ այնպէս մեծ ուրախութիւն կը յայտնէր, իբր թէ իրեն եղած ըլլար:

1842ին բժիշկները հրամայեցին որ իր առողջութեանը համար Բլումպիէի բաղնիքներն երթայ: Ինք իրեններէն շատ դժուարութեամբ բաժնուեցաւ: Օրէնսի դուքսը՝ որովհետեւ Ս. Օմերի բանակին մէջն էր, ուր պատեւրազմի կը թուրթիւն ընելու ժողովուած էին, հաղիւ կրցաւ ամուսնոյն մինչեւ Բլումպիէ ընկերանալ, եւ անկէ ետքը ետ դարձաւ: Նէօլիլիէն Յուլիոսի Յին ելան, իրենց հետ էին նաեւ Պոտրան զօրապետը, Մոնհէնոն ու Մոնդէպիէօ տիկինը: Հին համանուններ երկրորդ օրն իրիկունը երբոր դուքսն ու դքսուհին երեկոյեան պտոյտ մը կ'ընէին, դքսուհին վայրենի ծաղիկներէ փունջ մը շինելով դքսոյն նուիրեց: Նոյն ատեն ոչ ոք կրնար միտ գնել որ աս ընծան սգոյ ընծայ մըն էր, բայց ետքէն ամէնքն ալ ասոր մտադիր եղան:

Իշխանը ամուսն 7ին առաւ կանուխ ծամբայ ելաւ. «Մեր անջատումը բարեբախտութեամբ, կ'ընէր դքսուհին, երկայն ատեն պիտի չտեսէ, բայց այսու ամենայնիւ աս անջատումն ալ ցաւալի է»:

Ութը օր ետքը դքսուհին երկայն պտոյտէ մը ետ դարձաւ, եւ ճաշոյն շատ մարդ հրաւիրուած էր: — Ըրած շարժումներ առողջացած եւ ձեռքը ժողոված ծաղիկներովը ներս մտաւ, եւ խօսքը քաջուեցաւ սեղանի համար զգեստները կը փոխէր: Մի եւ նոյն ատեն Պոտրան զօրապետը նամակ մ'ընդունեցաւ որուն մէջ ուրիշ բան չէր գրուած բայց եթէ «Թագաժառանգը վախճանած է», Աս տեսակ դրութիւնը ամէն բան կրնար գուշակել տալ, թէ սպաննուած ըլլայ, թէ ապտամբութեան մը մէջ ինկած, թէ յանկարծական մահուամբ մը մեռած ըլլայ: Դքսուհւոյն ինչ պիտի ըսէին: Բժշկին խորհրդովն՝ որ դքսուհւոյն կեանքէն կը վախնար՝ զօրավարը սուտ հեռագրական լուր մը յարմարեցնել տուաւ թէ թագաժառանգը ծանր հիւանդ ըլլայ: Դքսուհւոյն աս տխրալի լուրը տալը Մոնդէպիէօ տիկնոջ ինկաւ: Դքսուհին դարձքը վրէժներէն ետքը՝ ուրախութեամբ դէպ ի դուռ վաղած ատենը, Մոնդէպիէօ պատին կաթնած կեցած էր, եւ դժբախտ լոյսն վրան ըրած տպաւորութեան բերնէն բաւ մ'ալ չէր կրնար հանել:

«Ղաւք դեռ չէք հագուած», կ'ըսէր դքսուհին եւ անմիջապէս հետեւեալը կ'աւելցնէր, «Ինչ ունիք, ինչուն անանկ դունատած էք: Չեղի դժբախտ բան մը պատահեցաւ, ինչ է պատճառը»:

Մոնդէպիէօ տիկինն անոր ձեռքը բռնելով «Չէ ըսաւ, ինձի դժբախտութիւն մը չպատահեցաւ, բայց այսու ամենայնիւ շատ դժբախտ եմ, որովհետեւ ձեր թագաւորական բարձրութեան դժբախտ լուր մ'ունիմ տալու»: — Դքսուհին աս խօսքերը լսելով դարձուեցաւ եւ գոչեց. «Տէր Աստուած ինչ է արդեօք: Թագաւորը — զաւակներս...»: — Ազնիւ տիկին, թագաժառանգը ծանր հիւանդ է»:

«Տէր Աստուած», կը գոչէր դքսուհին, «անշուշտ վախճանած է, ճշմարտութիւնն ըսէ»: Աս ըսելէն ետքը ծուրը գրաւ եւ կ'աղօթէր որ Աստուած իր ամուսնոյն կե-

նացը խնայէ: Հեռագրական ընդն տոմսակը բերել տուաւ, կարգաց, նորէն կարգաց, տոմսակին անտոմբ ձեւին վրայ սկսաւ տարակուսիլ, բայց Պտորան զինքը հանդարտեցուց, եւ կասկածը փարատեց:

Անիշխապէս հրամայեց որ ծամբայ ելլելու պատրաստութիւն տեսնուի: Կը յուսար որ գեւ չմեռած կը հասնի եւ զանի կը խնամէ: Երբեմն երբեմն ալ կը յուսար որ զինքը առողջացած կը գտնէ: Դեպ ի փարիզ ծամբայ ելլելէն ետքը, թագաւորական ընտանեաց բժշկէն, որ զինքը դիմաւորելու կու գար, իմացաւ որ գուրջը կառքէն վար ինկած է, եւ ալ խելքը գլուխն եկած չէ: Միայն կենացը վերջի վայրկեանն բերնէն քանի մը գերմաներէն բառեր արտաբերելով ցուցուց որ իր ամուսնոյն վրայ յիշատակութիւն մ'ընել կ'ուզէր:

Ղըքսուհայն դիպած ցաւը խօսքով բացատրելն անկարելի է: Կարծես թէ կենդանութիւնը վրայէն գնաց եւ պաղեցաւ մնաց, երեսին գոյնը մեռելի գոյն դարձաւ, այնպէս որ չընկալայի մէջ անոր կենացը վրան ալ փախ մը ծնանելու սկսաւ: Խաբէն ինքն ալ կը հաստատէր թէ չէր կարծեր որ աս գեպքին վրայ կարող ըլլար ապրիլ, եւ «Թէ, կ'ըսէր, մահն ինծի բաղձալի էր, միայն տղաքս միտքս եկած ատենը, իմ անոնց նկատմամբ ունեցած պարտքս ալ յիշելով, ան խորհուրդը մաքէս մերժեցի»:

1848ին Փետրուար 24ին գեպքերը, թագաւորին հրաժարիլն ու փախուստը ղըքսուհայն զաւակներովը մէկտեղ խորհրդանոցին մէջ երեւնալը, խեղ զինուորաց զօրանոցն ապաւինիլն եւ այլն, ամենուն ծանօթ է: Ան խուժութեանց մէջ երբոր իրեն խորհուրդ կու տային որ ղըքսուար փոխելով փախչելու ծամբայ ելլէ, նոյն խորհուրդը մերժեց ըսելով «Թէ որ պիտի բռնուիմ նէ՝ իբր իշխանուհի կ'ուզեմ բռնուիլ»: Աս ըսելով ղըքսուհայն մէջ ամենեւին փոփոխութիւն չըրաւ: Մոռնէին հետ զինուորանոցէն ելաւ եւ քալելով սկսաւ հեռանալ: Իւ հեռու տեղ մը կառք մտած ատենը, որով Պլինեի ամրոցը պիտի երթար (որ Մանդեպիէյի ստացուածն էր) քովիններէն մէկուն դառնալով ըսաւ «Կամ վաղը եւ կամ տասը տարի ետքը, ես նորէն հոս կը դառնամ»:

Ղըքսուհայն կառքն ամենուն մտադրութիւնը կը զրգուէր, բայց կառապանը քաջութեամբ ձիերը կը մղէր եւ կառքը բազմութեան մէջէն առանց կենալու կ'անցնէր: Պլինեի գեղն հասած ատենին, իրենց ուլ ըլլալը ծածուկ պահեցին, այնպէս որ կրակարանին մէջն ալ աւելի կրակ վառել չի տուին, որպէս զի, կրակարանէն ստիպականէն աւելի մուկ դուրս ելլելով չմատնուին: Կոյն ատենը ստատիկ հով մը կը փչէր, որ նոյն իսկ թագաւորին Անգլիա անցնելուն արգելք կ'ըլլար: ղըքսուհայն կրակարանին մէջէն լսուած հովի դողդիւնը՝ զինուորեալ անձանց թմբուկներու աղմուկը կարծելով կը դողար եւ որտի դուրս կը կարծէր թէ բնակած աներնին վրանին պիտի փլցնեն: Հետեւեալ շաբաթ օրը Շարդրի պալատի դռքն իրեն բերուեցաւ, որ նոյն ատեն հիւանդ էր: մի եւ նոյն ատեն ըւր հասաւ որ բաները շատ գէշ վիճակի մէջ են, եւ թէ ղըքսուհայն կարելի եղածին չափ՝ մեծ դժուարութեամբ հոգալուած անցագրովը, Գերմանիա անցնելու ջանայ: Գաղղիա թող տալու որոշումը շատ դժուարութեամբ գլուխ ելաւ, նոյնպէս փարիզի դռքն ալ իր հայրենիքէն հեռանալ չէր ուզէր: Բայց քովերնին եղող անձինք ամէն ձիգն

ի գործ դրին որ ղըքսուհայն համոզեն, եւ վերջապէս համոզեցան: Մանդեպիէ՝ ղըքսուհայն հրամանը խնդրելու համար անոր խուցը մտած ատենը, տեսաւ որ տղոցմով մէկտեղ ծռնը դրած՝ իրենց զաւակաց, ընտանեաց եւ Գաղղիայի համար կ'աղօթէին:

Հովի եւ անձրեւի տակ ծամբայ ելան, եւ մէջերնին շատ քիչ կը խօսէին: Ղըքսուհայն իր հիւրընկալին ձեռքը բարեկամաբար թովթուեց, եւ մատեն մատանին հանելով իբր յիշատակ մ'անոր մասն անցուց: Երկաթուղոյն հաղորդակցութիւնն առգին անգին կտրած էր, անոր համար հարկ կ'ըլլար տեղիս տեղիս ծամբան ձեպակառօք յառաջ տանելու: Լիլի մէջ Բեզդիայի երկաթուղոյն սպասելու համար շատ ժամեր կորնցուցին: Ղըքսուհայն շատ անգամ ծանջուեցաւ, բայց բնաւ մասնող չեղաւ:

Գաղղիայի սահմանէն դուրս ելած ատենին, ամենուն աչքէն ալ արցունք կը թափէր: Ղըքսուհայն Մորնէին առանկ կ'ըսէր «Մեր արտասուաց պատճառը իրարմէ շատ տարբեր է: Գուք կ'ուրախանաք որ զմեզ ազատած կը տեսնէք, ես նոյնին վրայ կը ցաւիմ, որովհետեւ Գաղղիան թող կու տամ: Գաղղիայի վրայ երկինց ամէն օրհնութիւնները կը մաղթեմ. եւ թէեւ ուր մեռնելիք չեմ դիտեր, բայց աս միայն կ'ըսեմ թէ որտիս վերջին հարուածը Գաղղիային պիտի վերաբերի»: Քանի մը տարի ետքը յաճախ կը կրկնէր թէ «Քանի որ կը մտածեմ թէ Գաղղիա ինծի համար ընդ միշտ գոցուած կրնայ մնալ, եւ թէ կըրնամ Գաղղիայէն դուրս մեռնիլ, սիրտս կարծես թէ կտոր կ'ըլլայ»:

Ղամբան շարունակելով կամաց կամաց սրտին ցաւոցը առջի սաստկութիւնն անցնելով, քէօն հասած ատենն ըսաւ «Աս փորձը դուցէ թէ իմ զաւակացս օգտակար է, հալածումը կրնայ անոնց համար դատաւուն մ'ըլլալ, ինչպէս որ իրենց հասուցը եղած էր»:

Այսմանի ցեղն իբր աղգական՝ Այդենախի մէջ իրենց բնակութիւն մը տուաւ, ուր մինչեւ որ իրենց ստացուածներէն քիչ մը բան ձեռքերնին անցաւ նէ, աղքատորէն կ'ապրէին: Այդենախի բնակիչներն ասոնց հետ շատ յարգութեամբ կը վարուէին: Անցած բաներու վրայ բնաւ չէին խօսեր, որպէս զի անոնց մտացը մէջ ցաւալի յիշատակութիւն մը չնորոգէն, եւ անոնց դադուուկ որչափ մխիթարութիւն կրնային պատճառել նէ առիթը բնաւ չէին անցընէր: Ղըքսուհայն դարնան՝ կը տեսնէր որ իր խուցը միշտ պարտիզի եւ դաշտի ծաղիկներով զարդարուած էր: Ինք նոյն կողմերու գեղեցկութեան վրայ ապշած էր, եւ աս նկատմամբ 1848ին Մայիսի 20ին դրած թղթոյն մէջ առանկ կը խօսի:

«Աղմկէ հեռու, խաղաղ դաշտի մը մէջ կ'ապրենք, ուր անտէրրնալութիւնը կը լռէ: Գիտեք արդէն որ հօրեղբօրմ ինծի ըրած հայրական հիւրընկալութիւնը շատ սիրով ընդունեցայ: Մեզի հարկաւոր եղածներէն ամէն բանն ունինք, սիրուն բնակութիւն, գեղեցիկ երկիր մը, բարի եւ ընտիր մարդիկ, որոնք հանդարտ, հեզ եւ հիւրընկալ են...: Այսպիսի սպասէն մը գտնելուս համար զՎատուած միշտ կ'օրհնեմ բայց մի եւ նոյն ատեն իմ սիրելիներէս անջատած ըլլալ, մեր ընտանիքէն հեռու գտնուիլ, յարգելի մօրմէս, քրոջմէս բաժնուած ըլլալ զիս կը չարչարէ: Ապագային հոգը, անցեղն դառն յիշատակները զիս կ'ուտեն: Ինծի երբեմն անանկ կու գայ իբր թէ երկրիս մէկալ ծայրն ալ ու-

բուսած ըլլամ . . . : Իմ գոյութիւնս անգաղարներքին պատերազմ է, որուն մէջ մի միակ բաղձանքս Գաղղիայի երջանկութիւնն ու բարութիւնն է . . . :

Աս զգածմամբ Փարիզի Յունիսի պատերազմին լըբըր զինքը շատ խռովեցին: «Ի՛նչ ցաւ չղգայի», կը գրէր Յունիսի 9ին «Ի՛նչ նեղութիւններ զիս չպատեցին ան չորս օրերն որոնց մէջ Գաղղիայի եւ անով աշխարհքիս վիճակը որոշուեցաւ: Որովհետեւ մեր բարեկամները, եւ մեր աքսորանաց մէջ մեզի հաւատարիմ մնացողներուն ազգականները մեծ փառնքի մէջ էին: Իս առ Աստուած միայն կարող էի աղաղակել: Աստուած զԳաղղիա ազատեց, մեր բարեկամները պաշտպանեց, բայց իմ որսիս սուգը չփարատեցաւ . . . : Թէ որ աս արիւնք-թափիլ հարկ էր նէ, դոնէ աս միսթարութիւնն ունիմ որ նոյնը մեզի համար կամ մեր անուամբը չիթափիր: Հիմայ Գաղղիայի ղեկը կառավարողները Գաղղիան ազատեցին. կարգ կանոնը կը հաստատեն, զօրաւոր միջոցներու ձեռք կը զարնեն, բայց իրենց ատենն ալ երկայն պիտի չտեսէ: Կը վախնամ որ երկիրը ուրիշ ճգնաժամեր պիտի ունենայ . . . :

Ասկէ ետքը Դքսուհին ստեպ գէպ ի Անդղիա ճամբորդութիւն կ'ընէր. 1850ին Յունիսի մէջ Փարիզի դուքսը դրոշմելու համար նորէն գնաց: Աւգոստոսին 20ին թագաւորին մահը, քիչ մը ետքն ալ Բեղգիայի թագուհւոյնը վրայ հասաւ: Թագաւորին մահունէ ետքը Օրլէանի ընտանեաց մէջ թագաժառանգութեան խնդիրը նորէն երեւան ելաւ, եւ կատարեալ որոշում մ'ընել կ'ուզէին: Դքսուհին դէմ դրաւ թէ, աս բանս բայցարձակապէս իրեն չէլնար, եւ յիշատակագրոյ մը մէջ իր պատճառները բացայայտ կը զուցէ: Իր կարծեացը համաձայն թագաժառանգ միայն թագուհին կրնայ ըլլալ:

Ընտանեաց մէջ եղած յիշեալ կարուստները դքսուհւոյն համար ծանր հարուածներ էին: 1851ին Գեկա. 21ին դէպքը իր ցաւալից խռովութիւնը աւելի եւս յուզեց: Ասով կը տեսներ որ իր որդւոյցը համար երկայն ատեն ալ յոյս չկայ: Իր բոլոր ճիգն Օրլէանեանց դրամով օգնել էր, այնպէս որ իր շրջակայ տիկիներէն մէկն որ իր վարքը դրած է կ'ըսէ թէ «Իր մի միայն զեղխութիւնը տալ եւ դարձեալ տալ էր, այնպէս որ աս տալը իր միակ միսթարութիւնն էր»:

Դքսուհին աս դէպքերէն վերջն երբեմն Այդենաիս, երբեմն Հելլադաիս եւ երբեմն Անդղիա կը բնակէր: Բոլոր հոգի՝ զաւակացը կըթուրէինն էր: 1857ին ամառը ընտանեաց մեծ մասը Անդղիայի մէջ անցուցին, 1848էն ի վեր աս ատենս իր միակ միսթարութեան ատենն էր: 1858ին դարձան Հարգրի դքսոյն վրայ թեթեւ հիւանդութիւն մ'եկաւ, զոր ինք առանձին կը խնամէր: Ասոր վրայ շատ շանցաւ ինք անկողին ինկաւ: Ինչպէս միշտ՝ ատանկ ալ իր վերջի օրերը սիրով եւ համակերպութեամբ անցուց, հետզհետէ տկարացաւ, բայց մահը մօտ ըլլալը բնաւ չէր կարծեր: Մայիսի 18ին մշտնջենաւոր քունը մտաւ:

Յուզարիաւորութիւնը փառաւոր եղաւ, եւ բոլոր քաղաքն իր մահը լացաւ: Իր աճիւնը Վուէյպրիճ Լուգովիկոս փիլիսոփայութեամբ Թագաւորին եւ Կրմուրի դքսուհւոյն մէջ տեղը կը հանգչի:

ՍԱՆՐԱՆՈՒՐԲ ՈՒ ԶՈՒԱՐՃԱԼԻԲ

Սէյլոն կղզւոյն ազաւանները:

Աս կղզւոյն վրայ տեսակ մը խիստ խորամանկ ազգաւ կը գտնուէի, որ մեր սովորական ազգաւէն քիչ մը պզտիկ է, եւ թուիս փետուրներն ալ շատ փայլուն: Օր մը տեղւոյն կառավարին պալատին գաւթին մէջ շուն մը ոսկր մ'առած կրծեալ զբաղած էր, որուն վրայ բաւական միս կար: Աս ճաշը ազգաւի մ'ախորժակը մեծապէս գրգռեց: Վար թուաւ եւ շան բոլորտիքը կը կաքաւէր, եւ կ'երեւար որ միտքը՝ յարմար տեղը բերելով ոսկրը շան բերնէն յափշտակել էր: Բայց շունն իր զգուշութիւնը ձեռքէ չթողուց. եւ քթին տակէն միմալովը կ'ուզէր իր անկող բազմականին իմացնել թէ իրաւանցը վրայ կ'ուզէրու պարտաւոր է եւ աւարտ ձեռք տալ չ'ուզէր: Ազգաւը արտաքոյ կարգի անօթի եւ խորամանկ ըլլալով որք թողուլ չէր կրնար: Մէկէն վեր թուաւ եւ քիչ մ'ետքը ուրիշ երկրորդ ազգաւով մը նորէն վար ինչաւ: Երկուքն ալ առջի գործողութիւնը նորէն սկսան, շան բոլորտիքը կը դառնային եւ կը ցածկուտէին: Վերջապէս առջի ազգաւը յարմար վայրկեանը գտնելով, շան ետեւի կողմանէ անոր մօտենալով, կտուցով անոր փնջաւոր պոչին մագէն խածնելով քայեց: Շունն ասանկ բանի մը վարժած չըլլալով ետեւ դարձաւ որ նայի: Ոսկրը նոյն վայրկեանն մէկալ ազգաւէն յափշտակուելով աներեւոյթ եղաւ: Առջի ազգաւը աս տեսնելով ինքն ալ թողուց ու մէկային ետեւէն գնաց, եւ այսպէս աս երկու խորամանկները՝ անկեղծ շան աւարտին ախորժակին յաղեցուցին:

Սպանուի ին մը:

Ալիենսոնի մէջ երիտասարդին մէկը իր մօրեղբայրը կը սպանէ, որովհետեւ երկայն ատեն ժառանգութեան համար զինքը կը սպասցնէր, ու դիակը ջրամբարի (սալնէ) մը մէջ կը նետէ: Ասով կը կարծէր որ իր յանցանքին ապացոյցը բոլորովին ծածկուած կը մնայ, եւ իր ունեցած նպատակին կրնայ հասնիլ: Մօրեղբայրն ալ չկար: Բայց որովհետեւ անոր մահը ստուգուած չէր, անոր համար ալ ժառանգութիւնը չէր կրնար ստացուիլ: Ինչու որ, կրնար ըլլալ որ աներեւոյթ եղողը նորէն երեւան ելլէր: Ասոր համար ալ Օրլէնը բաւական երկայն ժամանակի միջոց մը սահմանած է, որուն լրանալէն ետքը, աներեւոյթ եղողը մը մահը իրական կը համարուի ու ժառանգութիւնը ժառանգներուն կը տրուի: Սպանողը ասիկա երբեք չէր մտածած, եւ աս բանս ամենեւին բանին ձեռք չէր ի տար: Ասոր համար միտքը դրաւ որ մօրեղբայրը նորէն երեւան հանէ, եւ ելաւ դատաստանի մէջ ընդհանուր փոխանորդին գնաց, եւ անոր լարով պատմեց որ դժբախտ դէպք մը իմացած է, այս ինքն որ տան մօտ գտնուած ջրամբարի մը մէջ դի մը նետուած է, անտարակոյս իր մօրեղբորը պիտ'որ ըլլայ, որն որ կամ ինք զինքն սպաննած է եւ կամ մարդասպանի մը զոհ եղած է:

Ընդհանուր փոխանորդը կ'ելլէ նոյն երիտասարդին ու դատաւորի ծառայի մը հետ ըստած տեղը կ'երթայ: Ամենէն յառաջ դատաւորի ծառան վար կը նայի եւ բան մը չի գտնէր, նոյնպէս փոխանորդը եւ ուրիշ անձինքներն ալ, որոնք հետաքրքրութեամբ հոն ժողովուած էին, բան մը չէն տեսներ: Փոխանորդը անոր վրայ կ'առկածի կ'երթայ, ու արամած երիտասարդը քիչ մը մօտ կանչելով կը հարցնէ, Ո՛ր կը տեսնես կոր մօրեղբայրդ: — Հոն վարը, կրկնեց երիտասարդը, նայէ իր զգեստին մէկ կտորը որոշ կը տեսնեմ: — Հատ սուր աչք ունիս եղբը ըսաւ փոխանորդը, վասն զի, ով որ զինքը մէջը չէ նետած նէ, զանի չի կրնար տեսնել: Ասոր վրայ մօրեղբայրասպանը շփոթեցաւ, խելքը կորսնցուց ու յանցանքը յայտնուեցաւ:

Աղէկ բացատրութիւն մը:

Պորտոյէն հեռու գերեզմանատան դիւան վրայ, թաղին մեծը խոշոր գրերով աս խօսքերը գրել տուաւ, «Հոս ան մեռելները կը թաղուին որոնք աս թաղին մէջ կ'ապրին»: